

ALEVİLİĞİN ŞİA İLE İLİŞKİLENDİRİLEN YÖNLERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM

A COMPARATIVE APPROACH TO ALEVISM ASSOCIATED ASPECTS OF SHIA

Arş. Gör. Sara AKDAĞ OKUMUŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, sara.akdag@erzincan.edu.tr

Erzincan / Türkiye

ORCID: 0000-0001-5675-5144

Özet

Alevi ve Alevilik kavramları ile alakalı şu ana kadar kadar pek çok farklı görüş ve düşünce ortaya atılmıştır. Buradaki çeşitliliğin nedeni, zaman içerisinde kullanıldığı yerler arasındaki farklılığa dayanmaktadır. Kafa karışıklığına yol açan asıl etkenlerden biri ise Aleviliğin, Şia'dan kopmuş olan ve Anadolu'da varlığını sürdüren bir mezhep olduğu iddiasıdır. Çünkü Hz. Ali'ye gönülden bağlılık hisseden ve destekçisi olan herkese "Alevi" ismi verilmiştir. Dolayısıyla Aleviliğin bir ithaf olarak ilk kullanılışı, siyasi olarak belirli, geniş bir topluluğu ifade etmektedir. Buradan bakılacak olursa Şia ve Alevilik, aynı anlamda kullanılır. Alevi ve Şia mefhumları, bir ifade olarak aynı anlamda kullanılsalar da zaman içerisinde sadece siyasi bir argüman taşımaktan çıkar ve itikadi argümanlar da barındırır hale gelirler. Bu da tarihte ilk Ali taraftarı bir mezhep olarak Şia'nın doğuşunun temeli oluşturur. Şia'nın zamanla geliştirdiği görüşler ise dini-siyasi temeller üzerine kurulur.

Alevilik terimine gelecek olursak göçebe Türklerin, İslamiyet'i eski inanç ve kültürleri ile harmanlayarak benimsemesi bir heterodoks Türk Müslümanlığının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Ancak Şia ile etkileşim noktasını oluşturan Safevi propagandalarının ardından Şii motifler, bu heterodoks Türk inancının içerisine kalıcı bir şekilde işlemiş ve bugünkü Aleviliği meydana getirmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki mistik-tasavvufi bir yapı olarak Alevilik, Şia'dan aldığı dini motifleri olduğu gibi kabul etmemektedir. Çünkü onlar, Şia'dan aldığı motifleri kendine has bir şekilde yorumlamıştır.

Bu çalışmada öncelikle Alevi kavramının ortaya çıkışı ve kullanım alanı ele alınacaktır. Ardından birbirinden ayrı siyasi tarihe sahip olduklarını göstermek amacıyla kısaca ortaya çıkış serüvenleri ve tarihteki yerleri anlatılacaktır. Son olarak Alevilik ve Şia'nın birbirleri ile ilişkilendirilen yönlerine genel ifadelerle detaylandırmadan yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Şia, Alevilik, Kızılbaş, On iki imam, Ehl-i beyt.

Abstract

So far, many different views and thoughts have been put forward regarding the concepts of Alevi and Alevism. The reason for the diversity here is based on the difference between the places where it is used over time. One of the main factors causing confusion is the claim that Alevism is a sect that broke away from Shia and continues to exist in Anatolia. Because everyone who feels a wholehearted devotion to Ali and is a supporter is given the name "Alevi".

Therefore, the first use of Alevism as a dedication refers to a politically specific and large community. From this point of view, Shia and Alevism are used in the same sense. Although the concepts of Alevi and Shia are used in the same sense as an expression, over time they cease to carry only a political argument and they also come to contain theological arguments. This forms the basis of the birth of Shia as the first pro-Ali sect in history. The views developed by Shia over time are based on religious-political foundations.

As for the term Alevism, the nomadic Turks' adoption of Islam by blending it with their old beliefs and cultures paved the way for the birth of a heterodox Turkish Islam. However, after the Safavid propagandas, which formed the point of interaction with the Shia, Shiite motifs were permanently embedded in this heterodox Turkish belief and created today's Alevism. However, it should not be forgotten that Alevism, as a mystical-mystical structure, does not accept the religious motifs it received from Shia. Because they interpreted the motifs they took from Shia in their own way.

In this study, first of all, the emergence of the concept of Alevi and its usage area will be discussed. Then, in order to show that they have separate political histories, their emergence adventures and their places in history will be briefly explained. Finally, the aspects of Alevism and Shia that are associated with each other will be given in general terms without elaborating.

Keywords: Alawi, Shia, Alevism, Qızılbaş, Twelve imams, Ahlul Bayt.

GİRİŞ

Lafız olarak “Ali soyundan, Ali’ye ait yahut Ali’nin taraftarı” manasında kullanılan Alevi kavramı, İslamiyetin ilk yıllarından itibaren siyasi, ictimai, dini ve tasavvufi konularda çeşitli ifadelerde yer almaktadır. Çünkü günümüze kadar tarih yazarları, dil bilimciler, edebiyatçılar ve itikadi mezhepler ile ilgilenen İslam mezhep tarihçileri bu terimi çeşitli anlamlarda kullanmışlardır. Dolayısıyla herkesin kabul edeceği genel geçer bir tanım yapmak mümkün değildir. Örneğin İslam tarihinde nesli Hz. Ali’ye dayandırılan, Cezayir, Fas gibi ülkelerde yönetimin başında yer alan bazı hanedanlara bu ad verilir. Tasavvufa gelince, silsile olarak Hz. Ali’den Hz. Muhammed (s.a.v)’e dayandırılan tarikatlara verilen genel bir ad olmuştur. İslam Mezhepleri Tarihinde ise sahabiler arasında Hz. Ali’yi üstün bir makamda olduğunu kabul eden ve Hz. Peygamber’in ardından, bizzat Allah Teala ve Peygamber tarafından halife tayin edildiğini kabul eden kişilere bu isim verilir. Alevi kavramındaki bu kabul, Şia ile aynı anlamda yer alır. Bu kavramın çeşitli ilim dallarındaki kullanılış şekli her ne kadar farklılık arz etse de günümüzde ictimai olarak bu toplulukları ifade etmek için en çok Alevilik terimi kullanılmaktadır. Ancak bu terimin kullanılışı, asıl itibariyle XIX. yüzyıla dayanmaktadır. Ondan önceki zaman aralığında ise farklı isimlendirmeler yapıldığı görülür.¹

Konunun öncelikle tarihçesinin ele alınması meseleyi daha açık hale getirecektir. Alevi kavramının İslam tarihindeki yerine bakacak olursak, bunun ilk kez Hz. Osman’ın vefatı ile vuku bulan hilafet tartışmalarında ortaya çıktığı söylenmektedir. Ancak meselenin, Hz. Peygamber(s.a.v)’in ölüm döşeginde iken gerçekleşen hadiseler kadar ulaştığı görülür. Buradaki ortak nokta yine hilafet tartışmalarına dayanmaktadır. Bu tartışmaların doğurduğu sonuçlar, toplum içerisinde Hz. Ali ve soyunu ön plana çıkaran bir grubun doğmasına zemin hazırlamıştır. Hatta özellikle çocuklarından Hüseyin’in soyundan gelenlere “seyyid”, Hasan’ın soyundan gelenlere ise “şerif” adı verilmiştir. Özellikle Emevi döneminin son yıllarında Hz. Ali ve bütün çocuklarının soyundan gelenlere genel bir kavram olarak “Alevi” de denilmeye başlanmıştır. Alevi kavramı, Emevî yönetiminin yanı sıra Abbasî döneminde de çokça kullanılmaya başlanır, hatta Hz. Ali ile hiçbir şekilde soy bağı bulunmayan kimseler nüfuz sahibi olabilmek için kendilerini Aleviliğe dayandırırılar.²

¹ İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1997), 3.

² Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazuları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 15-16; Ahmet Yaşar Ocak, “Alevi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/369.

Terim olarak fazlaca tasavvufi yönü bulunan Alevi kelimesi, tasavvufi manada Hz. Ali'ye dayandırılan tarikatlarca verilen bir adken; Tasavvuf edebiyatı içerisinde, "Hz. Ali'yi sevmek ve her hususta ona bağlı olmak" gibi manalarda kullanılır.³ Misalen; silsile itibari ile Hz. Ali'ye, ondan da Hz. Muhammed(s.a.v)'e intikal eden Bektaşî, Rıfâî, Kadiri ve Mevlevî gibi tarikatlar, asıl itibariyle birer Alevî tarikatıdır.⁴

Alevî ve Alevîlik kavramlarının İslam düşünce tarihindeki kullanılışı, öncelikle Şîa üzerinde olmuştur. Çünkü "Ali taraftarı" misyonu ile yapı olarak ilk tarihe çıkış, Şîa ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bahse, ilk önce Şîa'dan başlamak daha doğru olacaktır.

ALİ TARAFTARI(ALEVİ) OLARAK ŞİA'NIN ORTAYA ÇIKIŞ SERÜVENİ

Hz. Peygamber(s.a.v)'in vefatının hemen öncesinde ortaya çıkan hilafet tartışmaları Şîa'nın siyasi olarak ilk ortaya çıkış sebebinin gün yüzüne çıkarmaktadır. Süregelen olaylar ardından da Şîa'nın düşünce temeli oluşum aşamasına gelir. Bu fikri gelişim zaman içerisinde Şîa'nın, itikadi bir mezhep olarak anılmasını sağlar. Hilafet meselesinin gerçekleştiği gün bağlamında olayların işleyişine genel olarak bakacak olursak, Hz. Ali, tüm bu süreçlerin başında Hz. Peygamber(s.a.v)'in vefatının ardından onun defin işleri ile meşgul olmuştur. Ancak bu arada Benî Sakife'de bir topluluk halifelik adına bir araya gelmiş ve burada tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların ardından Hz. Ebubekir'in halife olması konusunda ittifak sağlanmış olup hilafet meselesi ilk aşamada çözülmüş görünmektedir. Ancak bu tartışmalar sırasında bu topluluk içerisinde Hz. Ali'nin yer almayışı, Ali taraftarlarının hoşuna gitmediği bir durum olduğu kadar Hz. Ali'nin de hoş karşıladığı bir durum olmamıştır. Ancak süreç içerisinde herhangi bir şekilde halifeye karşı çıkmamış ve biat etmiştir. Bu siyasi başlangıç, ardından Şîa'nın oluşumunu sağlayacak sebepler arasında zikredilmektedir.⁵

Şîa'nın oluşumunu tetikleyen bir diğer unsur da Gadir-i Hum meselesidir. Çünkü Şîa inancına göre, Hz. Peygamber, daha hayattayken Hz. Ali'yi açık bir şekilde imamete vâsi tayin etmektedir. Bu konudaki başlıca dayanak noktaları çeşitli olaylar ve durumlar olsa da asıl nokta veda hutbesi sonrasında olduğuna inanılan "Gadir-i Hum"da Hz. Peygamber'e dayandırılan Sekaleyn hadisi diye meşhur olan sözleridir. Sekaleyn hadisini dayanak olarak gören Şîa'ya göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiştir: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!". Yani buna göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra açık bir şekilde Hz. Ali'yi halefi tayin etmiştir.⁶

Hilafet mevzusunun tarihi gelişimine bakacak olursak da Beni Sakife'de verilmiş ortak kararlar ilk başa gelen halife Hz. Ebubekir olmuş, o da ardından Hz. Ömer'in hilafet makamına gelmesini istemiştir. Hz. Ömer ise on kişiden oluşan bir şura belirleyerek halifenin bu şuradan seçilmesini talep etmiştir. İstisnâlar sonucunda Hz. Osman hilafete getirilmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yarı yılında herhangi bir ciddi bir problemle karşılaşılmasa da son yıllarına doğru büyük kargaşalar ortaya çıkmıştır. Hz. Osman'ın mensubu olduğu Ümeyye oğullarına gösterdiği ayrıcalıklar bu kargaşaların fitilini ateşlemiştir. Tüm bunların sonucunda Hz. Osman'ın şehit edilmiştir. Hz. Osman'ın şehadeti ve ardından gelişen diğer olaylar, Müslümanlar arasında derin ayrılıkları beraberinde getirmiş ve ilk fırkalar bu şekilde oluşmaya başlamıştır. Hz. Osman'ın ardından oluşan hilafet boşluğu, İslam şurasının bir araya gelerek Hz. Ali'yi göstermesi ile tekrar dolmuştur.⁷

³ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), 14.

⁴ Bkz. J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam* (London: Oxford University Press, 1971), 262-263.

⁵ Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı-Osman Eskicioğlu (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970), 37-39; Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016), 23-25.

⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Gadir-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 8/279-280.

⁷ Bkz. Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şîa* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 20-23.

Şia tarihinin asıl başlangıcı bundan sonra gerçekleşmektedir. Hilafetin başına Hz. Ali'nin gelmesi ile birlikte Hz. Osman'ı şehit eden kişilerin bulunması isteği ve bunun bahane edilmesi ile ortaya çıkan Cemal ve Siffin savaşları, İslam ümmeti içerisinde derin çatlakların oluşmasına neden olur, bunların ardından yaşanan hakem olayının sonucunda ilk ayrışmalar ortaya çıkar. Hz. Ali, hilafetinin ardından Ümeyyeoğullarının güçlü liderlerinden Muaviye ve hakem olayının ardından yaşanan ayrılık neticesinde ortaya çıkan Hariciler ile (Hariciler tarafından) şehit edilene kadar mücadele etmiştir.⁸

Tüm bu yaşananların ardından “şiatü Ali”, siyasi-itikadi bir oluşum olarak Şia adıyla ortaya çıkmıştır.⁹ Şia'nın temel anlayışı, imamet ve mehdilik anlayışı üzerine bina edilmiştir. Onlara göre Şia'nın temel esasını oluşturan imamet, kan bağı ile oluşmaktadır. Dolayısıyla kan bağı olmadığı müddetçe bir kişi imamette hak iddia edemez. İmamın masum olduğu kabul edilir. Ayrıca onlara göre, Kur'an-ı Kerim'in zahiri yani görünen anlamının yanı sıra bir de batını yani iç yüzü bulunmaktadır. Zahiri yönü, herkes tarafından anlaşılabilirken batını yönü yalnızca Allah tarafından belirlenen ve kendisi ile iletişim kurmuş imamlar tarafından bilinir.¹⁰

Şia'nın imam silsilesine göre dördüncü İmam Ali Zeynelabidin'e kadar gelen tüm imamlar, Şia tarafından kabul edilen ortak imamlar olmuştur. Ancak İmam Ali Zeynelabidin ile birlikte imamete gelecek olan kişiler arasında farklılıklar ortaya çıkmış, bu da Şia'nın kendi içerisinde farklı kolları ayrılmasına sebep olmuştur. Oluşan bu grupların tümü günümüze kadar gelememiş olsa da temel grupları ifade eden Zeydiyye, İmamiyye ve İsmailiyye gibi fırkalar günümüzde etkin bir şekilde bulunmaktadır. Zeydiyye ve İmamiyye fırkaları, itikadi açıdan mu'tedil kısmı temsil ederken; İsmailiyye, genel itibarıyla aşırı oluşumları temsil eder hale gelir. En fazla mensuba sahip olan fırka ise İmamiyye olmuştur ki o da silsile olarak on iki kişiyi imam olarak benimsedikleri için buna nisbetle “İsnaaşeriyye” ismiyle de anılmaktadır.¹¹

Sonuç olarak İslamiyet'in İlk dönemlerine bakacak olursak Şia ile ilgili belirgin bir ayrım olmadığını görmekteyiz. Daha çok ön plana çıkan nokta, Hz. Ali'ye ve soyuna karşı sevgi, hürmet ve onun siyasi ve dini noktada destekçisi olmaktır. Şia'nın temelini oluşturan ve masum olduğu kabul edilen imamların vefatının ardından kendi iç dünyasına yönelen Şia, zaman içerisinde daha tasavvufi-gizemci bir hale bürünmüştür. Bunun en büyük sebebi, Şia'nın başlangıç itibarı ile fazlaca şifahi kültürle şekillenmesidir. İslam coğrafyasının fetihler ve davetler ile genişlemesinin ve bu genişlemenin yansımaları olarak çeşitli din, inanç ve kültürle karşılaşmanın ardından Şia, kendisine özgü bir düşünce sistemi oluşturarak sistemli bir ekol/mezhep haline gelmeyi başarmıştır.

Buraya kadar Şia'nın mezhebi bir yapı olarak nasıl ortaya çıktığı, misyonu ve zamanla nasıl şekil aldığı ile ilgili kısa açıklamalara yer vermiş bulunmaktayız. Şimdi de Şia ile ilişkilendirilen Aleviliğin temeli ve ortaya çıkışı ele alınacaktır. Böylece İslam düşünce tarihindeki yerleri daha net ortaya konulmuş olacaktır.

ALEVİLİĞİN İSTILAHİ OLARAK ORTAYA ÇIKIŞ SERÜVENİ

Aleviliğin kökeni aslında göçebe Türklere dayanmaktadır. Eski zamanlarda göçebe Türklerin Gök Tanrı, tabiat ve atalar kültü gibi eski inançları mevcuttu. Bunun yanında bu toplum içerisinde Şamanizm, Maniheizm ve Zerdüştlük gibi dinler de vardı. X. yüzyılda göçebe Türkler, İslam'a girmeye başlayınca eskide kalan din ve inançları da ister istemez yeni dinlerine sirayet etti ve entegre oldu.

⁸ Bkz. Kummi, Nevbahti, *Kitabu'l-makalat ve'l-firak-Fıraku's-Şia*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 60-66.

⁹ Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2016), 46.

¹⁰ Abdulkadir Çuhacıoğlu, *Şia ve İmamet*, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2012), 23-42.

¹¹ Daha geniş açıklamalar için bkz. Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Bilimsel Araştırmalar Yayınları, 2020), 121-168.

Ancak Aleviliğin bazı nüansları bu uyum sağlama sürecinin dışında yer aldı.¹² Buna Hak-Muhammed-Ali, Hızır ve Nevruz gelenekleri, ayin-i cem gibi dini ve mistik öğeler örnek verilebilir. Bu noktadan bakılacak olursa Alevilerin tarihteki ismi, Kızılbaş olarak geçmektedir.¹³

Kızılbaş isminin kökü eski Türk adetlerine kadar uzanır. Eski Türk adetlerinde başa takılan günümüz şapkası gibi börk denen bir baş giysisi mevcuttu. O zamanlar İslamiyet'e girmeden önce kızıl börk giyilirdi. Fakat İslamiyet'in yerleşmesiyle bütün Türkmen oynakları kızıl börkü terk ederek kara börk giymeye başladılar ancak bunu yapmayan bir kısım vardı ki bunlara kızıl börkten esinlenerek Kızılbaş denildi.¹⁴

Kızılbaş teriminin muayyen bir dini, siyasi ve ictimai topluluğa atfedilmesi, genel kabule göre ilk kez Şeyh Haydar zamanına dayanmaktadır. Bu olayın başlangıcı ise kısaca şu şekilde gerçekleşir: Söylenene göre Şeyh Haydar, taraftarlarına bir emir vererek onların başlarının üzerine sürahi şeklinde, yukarı doğru ucu sivrilen ve on iki dilime sahip olan kırmızı renginde bir sarık takmalarını ister. Müridlerinin, Şeyh Haydar'ın emrine uyarak başlarına taktıkları bu özel kavuk, Anadolu halkı tarafından başlangıçta alaylı yaklaşıma maruz kalır ve buna nispeten onlara "Kızılbaş" ismi verilir. Ancak zaman içerisinde bu isim, kendisine yayılma alanı bulur ve Anadolu üzerinde dini ve siyasi bağlamda faaliyette bulunan Safevi Tarikatının, kendilerine destek olan tüm yardımcıları ve müridlerine bu nispe verilir. Hatta bu nispe, Safevi propagandasını gerçekleştiren kişi ve grupların yanı sıra, İran'da bir devlet kurmalarının ardından bazı önemli görevli ve yetkilileri ifade etmek için de kullanılır.¹⁵ Başka rivayetlerde vardır fakat onları burada zikretmeyeceğiz.

Kızılbaş sözü, başlangıç itibari ile alaycı bir üslupla ele alınmış olsa da kendilerine has özel kavuklarına dayanarak bu ismi kendi içlerinde kullanmaya başlamışlardır. Ama durum bu şekilde devam etmemiştir. Çünkü kızılbaş ifadesi, zamanla küçümseyici ve onur kırıcı bir manaya doğru yol almıştır. Hatta bu ifade, XVI. ve XVII. asırda meydana gelen Celali İsyanları içerisinde yer alan dini-ictimai başkaldırı hareketlerinden dolayı asi olan, dinsiz gibi manaları da ifade eder hale gelmiştir. Bu nedenden ötürü XX. asrın başlangıcından itibaren Kızılbaş ifadesi yerine Alevi terimine daha çok yer verilmiştir.¹⁶

Kızılbaş ifadesinin yanı sıra Anadolu Alevileri, Hacı Bektaş Veli'nin nispesine dayanarak Bektaşilik adıyla bir örgütlenmenin içerisine girmiştir. Bundan dolayı Alevilik denilince aklı Bektaşilik terimi de gelmektedir. Bir tarikat olarak Bektaşilik, Aleviliğin kurumsal tarafını temsil eder. Konuyla ilgili İrene Melikoff, Aleviliğin Bektaşilik'ten ayrılamaz olduğunu ifade etmektedir. Hatta Alevilik ve Bektaşilik arasındaki ayrımın ictimai bir niteliğe dayandığını ancak inanç bakımından birbirlerinin aynı olduğunu vurgulamıştır.¹⁷ Bu görüşe katılanlar olduğu kadar farklı düşünenler de bulunmaktadır.¹⁸ Konumuzun dışına çıkmamak adına bahsi burada kapatıyoruz.

Kapalı bir topluluk olma niteliği bulunan Alevilik kavramının, dini statüsünün ne olduğu hakkında tartışmalar da oldukça çoktur. Bu tartışmalar, özellikle şu şekilde sıralamaktadır: Alevilik bir din midir veya tarikat mıdır ya da mezhep midir yahut da bunların dışında bir yapılanma mıdır? Tüm bu sorular günümüzde önemli tartışma konusu olan problemlerden biridir. Bu problemler, birçok farklı olayın cereyan etmesine ve çeşitli grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur ki bu da Alevilik kavramının tanımlanması meselesinde çeşitli farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

¹² Bkz. Anton Jozef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit (İstanbul: Ant Yayınları, 1991), 31-32; Yusuf Ziya Bahadınlı, *Anadolu Aleviliği-Batınilik* (İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2016), 99; Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlıları", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2006, 2/7, 131-132.

¹³ İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/546.

¹⁴ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 80-81.

¹⁵ Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 757; İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, 9.

¹⁶ Bkz. İrene Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 53-54.

¹⁷ İrene Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, 29, 32.

¹⁸ Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 153-154.

Öncelikle Aleviliğin, bir din olarak algılamasına yol açacak herhangi bir argüman bulunmamaktadır. İlyas Üzüm'ün Alevi dedelere atfen naklettiği tanıma bakacak olursak onlar, Aleviliği İslam çerçevesinde yer alan bir inanç yapısı olarak görmektedir:

Alevilik İslam'dır. Hak-Muhammed-Ali yolunun kırklar meclisinde olgunlaştığı ve on iki imamla devam eden, İmam Ca'fer es-Sadık'ın akıl ölçüsünü rehber olarak alan, Horasan erenlerinin himmetleriyle Anadolu'ya gelen, Hazreti Pir'le ve ulu ozanlarımızın nefesleriyle hayat bulan inancın adıdır.¹⁹

Herhangi bir sistematik teolojiye sahip olmaması, yeterli derecede yazılı kaynağının günümüzde yer almaması ve toplum tarafından tercih edilip mensup olunabilecek bir yapıda olmaması (ki bunun sebebi, Aleviliğin soy ile devam ettiğine olan inançtır) gibi sebeplerden dolayı Alevilik, bir mezhep olarak görülmemektedir. Bektaşiliğin aksine bir tarikat olarak da değerlendirilmeyen Alevilik, kendi içerisinde dini-kültürel değerleri barındırması ve mistik-ahlaki bir nazariyeye sahip olması hasebiyle Sönmez Kutlu'nun da dediği gibi "mistik forum içerisinde tarikat benzeri bir oluşum olan Alevilik" şeklinde tanımlanabilir.²⁰

Buraya kadar Aleviliğin bir oluşum olarak neye dayandığı, nasıl ortaya çıktığı ve ne olduğu ile ilgili kısa açıklamalara yer vermiş bulunmaktayız. Peki Aleviliğin Şia ile birlikte anılmasının sebebi nedir? Alevilik, buraya kadar anlatılanlar temel alındığında Şia'nın içerisinde doğan bir grup olmadığına göre Şia ile nasıl bir ilişkileri bulunmaktadır? Aralarındaki ilişki tam olarak nasıldır, genel hatlarıyla ele alalım.

ALEVİLİĞİN ŞİA İLE ETKİLEŞİMİ

Daha önceden de söylediğimiz gibi *Alevi* kelimesinin İslam Tarihindeki ilk kullanılışı, Hz. Peygamber(s.a.v)'in vefatından hemen önce gerçekleşen hilafet anlaşmazlığına dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte vuku bulan bu anlaşmazlık, üçüncü halife olan Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından daha da şiddetlenmiştir. Öyle ki bu tartışmalar sırasında Hz. Ali'yi destekleyen kişiler, "Şiatü Ali"(Ali'nin taraftarı) yahut "el-Aleviyye"(Ali'ye bağlı kalanlar) olarak isimlendirilirken; bu gruba karşı olanlar ise "el-Ömeriyye" yahut "el-Osmaniyye" olarak anılmıştır. Buradan yola çıkılacak olursa Alevi kavramı, Hz. Ali'yi siyasi anlamda desteklemiş olan bir grubu temsil etmektedir.²¹

Malumdur ki İslamiyetin yayılışından itibaren toplulukların farklı kültür ve geleneklerde karşılaşması ve onlarla etkileşime girmesi, bazı sentez düşünce ve fikirlerin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu durumda etkileşim içerisinde yer alan Alevi liderlerin buldukları zaman ve mekanın şartlarına dayanarak geliştirdikleri yorumlar, Alevilik ifadesinin bölgesel tanımlarında farklılaşmasına sebep olmuştur. Genel olarak konuya ışık tutacak olursak Alevilik nispeti, Makalat literatürü içerisinde "Hz. Ali'yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak" gibi manalarda kullanılmaktadır. Hak-Muhammed-Ali yoluna intisap ederek Hz. Ali'ye sevgiyle yaklaşan ve hürmet gösteren yani Alevilik müessesesinin genel şartını tazmin eden kişiye "Alevi" denilmektedir. İslam Mezhepler Tarihi'nde Alevi terimi genel ifadelerle ele alınacak olursa "Şia" ile eş anlamlı olarak kullanılır.²²

Bu bağlamda genel olarak Şii addedilen kişiler ve Şia çatısı altında yer alan birtakım mezhepler için Alevi nisbesi kullanılmaktadır. Hatta Şia başlığının altında yer alan ve mutedil Şia kısmını temsil eden Zeydiyye ve İmamiyye mensuplarının yanı sıra Gulat Şiası içerisinde görülen Beyaniyye, Batıniyye ve İsmailiyye gibi grupların taraftarları da Alevi olarak bilinir.

¹⁹ İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 9.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 29-34.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Alevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/369.

²² Hasan Onat, Sönmez Kutlu (edt.), *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 577-602; İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, 5.

Buradaki Alevi nisbesi, genel bir anlam olarak Hz. Ali'ye bağlılık bildiren ve onun taraftarı olan kişiler anlamında kullanılmıştır. Ancak günümüze bakacak olursak bu terimin kullanılış yerleri farklılık arz etmektedir. Çünkü çağımızda Aleviler denildi mi akla iki farklı grup gelir. Bunlardan ilki, Nusayrilik olup günümüzde genel olarak Hatay, Lübnan ve Suriye gibi bölgelerde varlığını devam ettirmektedir. Gruplardan bir diğeri ise Kızılbaşlık olarak anılmaktadır ki bu grup da XIII. yüzyıl içerisinde Anadolu'da yaşanan siyasi problemler ile ortaya çıkmış ve XVI. yüzyıl içerisinde ise Safevi devletinin yapmış olduğu propaganalar ile gelişme göstermiştir. Bu inanç grubunun destekleyicisi olan kişiler Osmanlı'nın arşiv belgelerinde Kızılbaş yahut Rafiziler olarak adlandırılırsalar da bu grubun mensupları kendilerini Alevi olarak görmüşler ve anmışlardır.²³

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus daha bulunmaktadır. Bir kavram olarak Şia ile bütünleşik bir şekilde kullanılan Alevi kelimesi, ifade ettiği anlam bakımından "Alevilik" terimi ile aynı olsa da, siyasi ve ictimai tarih açısından tamamen farklıdır. Şia'nın İslam siyasi tarihine çıkışı ile hiçbir şekilde bağlantısı olmayan "Alevilik" kurumunun başlangıcı, Hz. Ali üzerine inşa edilen kütten tam anlamıyla uzak bir şekilde X. asırda Türklerin İslam dinini kabul etmesi ve bu kabulün ardından ortaya çıkan ve zamanla gelişen birtakım olaylar silsilesiyle olmuştur. Eski din/dinlerin ve eski Türk kültürünün insanların üzerinde devam eden etkisi, İslamiyetin kabul edilmesi ile iç içe geçmiş ve zamanla göçebe hayatı yaşayan Türklerin merkezi ve kitabi kültürden uzak oluşu ile kendi içlerinde bir heterodoks Türk Müslümanlığını ortaya çıkarmıştır. Ancak bu heterodoks Türk Müslümanlığı özellikle Şii etkisiyle birlikte kendisini "Alevilik" olarak daha net gösterir. Şiiğin bu grubu etkilemesi ve heterodoks Türk Müslümanlığının şuanadaki andığımız şekliyle "Alevilik" haline gelişi, XIII. asırda başlar. Ancak bu gidişat, özellikle XV. asrın sonları ile XVI. asrın başlarında Safeviler tarafından gerçekleştirilen propagandalar ile daha da yayılır. Buradaki heterodoks Türkmenler, Şii motifler ile ilk olarak 1240'da ortaya çıkan Babai isyanını ile karşılaşmışlardır. Ancak bu karşılaşma, henüz Şii unsurların tam olarak özümsemiği anlamına gelmemektedir. Çünkü bu isyan, her ne kadar itikadi temele dayansa da siyasi bir hareket olarak gerçekleşmiş ve sistemli itikadi bir işleyişe sahip olmamıştır. Şii motifleri sistemli bir şekilde işleyen ve heterodoks Türk Müslümanlığını bugünkü "Alevilik" haline getiren asıl olay, XV. asrın sonlarında ortaya çıkan Hurufiliğin olduğu söylene de Safevi propagandası temel olarak kabul edilmektedir.²⁴

Aleviliği etkileyen Şii motiflerin birkaçını ele alacak olursak onlardan birisi, on iki imam inancıdır. Şii gruplar içerisinde en çok benimsenen İsnâaşeriyye yani On İki İmam Şiası, sırası ile kabul ettikleri on iki imama nispeten bu adı almaktadır. Çünkü onlara göre, Hz. Muhammed (s.a.v), kendisinin ardından Hz. Ali'yi imam olarak tayin etmiştir. Hz. Ali, oğlu Hasan'ı, o da kardeşi Hüseyin'i bu göreve atamıştır. Ardından gelen diğer imamlar da kendinden sonrakileri belirlemiştir. Böylece silsilenin en son halkasını oluşturan on ikinci imam Muhammed el-Mehdi'nin gizlenmesine kadar sürmüştür.²⁵ Şia'daki bu on iki imam telakkisi, benzer bir şekilde Alevilikte de yer almaktadır.²⁶ Buna örnek oluşturan şiirleri bulunmaktadır ki bu şiirlere "Düvazdeh-i İmam" olarak genel bir ad verilmiştir. Şiirlerden biri şu şekildedir:

²³ A. Yaşar Ocak, "Alevi", 2/369; Ayrıca Alevi nisbesi için bkz. Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1989), 188-189.

²⁴ A. Yaşar Ocak, "Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanlıları", 130; Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı: Aleviliği Tarihsel Altyapısı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011), 55-75; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, 88-91.

²⁵ Bkz. Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 75-91.

²⁶ *Buyruk: İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık Buyruğu*, çev. Baki Yaşa Altınok (Ankara: Ahi Kitap Yayın Dağıtım, 2012), 107-109, 267-271.

Dostum Muhammed'dir hak Habibullah
Söylersen Muhammed Ali'den söyle
Cihana geldiler sırr-ı sırrullah
Söylersen Muhammed Ali'den söyle

Hasan Muhammed'dir, Hüseyin Ali
Şah İmam Zeynele demişiz beli
Muhammed Bakır'ı sevdik ezeli
Söylersen Muhammed Ali'den söyle

Evliya, Enbiya anlara aşık
Verdiler ikrarı oldular tanık
Hak mezhebi İmam Cafer-i Sadık
Söylersen Muhammed Ali'den söyle

Musa-i Kazım'dan kuruldu erkan
Şah İmam Rıza'dır Pir-i Horasan
Taki ile Naki mü'mine iman
Söylersen Muhammed Ali'den söyle

Hasan-ül askeri server-i alem
Muhammed Mehdi'dir sahib-ül kerem
Genç abdal zikret dilinde her dem
Söylersen Muhammed Ali'den söyle²⁷

Ancak Aleviliğe göre on iki imam içerisinde en başta yer alan Hz. Ali'nin imametteki yeri ve önemi, Şia'nın yaklaşımından farklılık arz etmektedir. Şia'daki Ali'nin imameti, siyasi bir nitelik taşıırken; Alevilikte tam anlamıyla mistik-tasavvufi bir anlam kazanır. Bu durumda Hz. Ali başta olmak üzere önderlere özellikle “eren” yani manevi rehber kavramı atfedilmektedir.²⁸ Buradan bakıldığında geriye kalan on bir imama karşı yaklaşım da Hz. Ali'ye karşı olan yaklaşımdan farklı değildir. Yani Alevilikte imamlar, devlet yönetiminde eli olan siyasi bir nitelik taşımalarının aksine, insanlara örnek olan birer erenlerdir.

Aleviliği etkileyen Şii motiflerden birisi de Ehl-i beyt anlayışıdır. Şia telakkisine göre Ehl-i beyt; Hz. Muhammed, kızı Fatıma, kızı ile evlilik yapan amcasının oğlu Ali ve torunları Hasan ve Hüseyin'i kapsamaktadır. Ehl-i beyt telakkisi ve Ehl-i beytin bu kişilerle sınırlı olduğu anlayışı, aynı şekilde Alevilikte de kullanılır. Hatta bu durum Sünniler tarafından da aynen benimsenmiştir.²⁹ Aleviliği etkileyen Şii motiflerden bir diğeri de tevella-teberra anlayışıdır. Tevella, “Hem Hz. Peygamber'i, Ali'yi ve onların soylarından gelmiş olan on iki imamı sevmek, hem de onları seven kişilere aynı muhabbeti beslemek” anlamına gelir. Teberra ise bunun tam aksi geçerlidir. Buna göre teberra, Ehl-i beyti ve on iki imamı sevmeyen ve onlara düşman olan kişilerden uzak durmaktır.³⁰ Tevella-teberra telakkisi, Alevilik literatüründe pek çok şiirde yer almıştır. Ancak biz konu ile ilgili 16. yüzyılın Bektaşî şairlerinden olan Seher Abdal'ın yazdığı şu iki kıtayı nakletmekle yetiniyoruz:

²⁷ M. Tevfik Oytan, *Bektaşîliğin İç Yüzü* (İstanbul: İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, ts.), 1/27.

²⁸ İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 154.

²⁹ İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, 86; Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşîlik Yazıları*, 169.

³⁰ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*, 35.

Âl-i Ali eyle tevelli
Sevmeyene sen söyle teberri
Nakıs u ahmak batıl-ı nahak
Kafir-i mutlak Şimr ile Mervan

Düşme gümana varma yabana
Eyle tevella şah-ı cihana
Cism ile canda sakla bu tende
Zerrece sende kalmaya isyan³¹

Diğer taraftan Alevilik, Şia gibi kendilerine has düşünce sistemini kurma yolunda Hz. Ali ve soyuna karşı sevgi ve hürmeti esas olarak belirlemektedir. Kendilerine katılmış olan kişileri “Evlad-ı Resul” adı etrafında toplayarak büyük topluluklar oluşturmuş ve günümüze kadar bu şekilde ulaşmışlardır. Emeviler döneminde yaşanan asabiyetçi yaklaşım, Arapların kendilerinden görmedikleri Mevali adlı Müslüman topluluklarını dışlamasına ve hor görmesine sebep olmuş, bu da Müslümanlar arasında büyük sorunları ortaya çıkarmıştır. Öyle ki dışlanan bu grup, Ehl-i Beyt’e mensup olan kişilerin çevresinde toplanmış ve pek çok isyanın vuku bulmasına sebep olmuştur. Çoğu Şia temelli olan bu isyanlar, o zamanın yönetimi tarafınca bir tehdit olarak görülmüş olup Alevi topluluklarının da baskıya uğramasına neden olmuştur. Merkezde yaşanan bu gibi baskılar yüzünden uzaklaşma ihtiyacı hisseden Aleviler, daha çok kırsal ve dağlık kesimlere yerleşmeye başlamış, böylece merkezdeki kitabi kültürden uzak daha çok şifahi kültürden yararlanarak İslam kaidelerini kendilerine özgü bir şekilde yorumlamışlardır. Bu da zaman içerisinde Alevilerin düşünce sistemini oluşturmuştur. Ancak bu düşünce sisteminde Alevilik, bir mezhep olarak değil de tarikat benzeri mistik bir yapı olarak kaldığı görülmektedir. Çünkü Alevilikte mistik bir yapının bulunmasının yanı sıra dede-talip ilişkisinin büyük bir önemi bulunmaktadır. Hatta Alevilikte bu münasebete dayalı bir din algısı ve yaşam tarzı yer alır. Özellikle Türkler tarafından oluşturulan ve genel itibarıyla Maverünnehir ve Horasan bölgelerinde ortaya çıkan Alevi- tasavvufi düşünce sistemi, Ahmet Yesevi’nin kurucu sayıldığı Yesevilik tarikatına mensup olan kişiler tarafından Anadolu’ya kadar taşınmıştır.³²

Konumuza dönecek olursak Ehl-i beyte sevgi duyma yani tevella meselesi yalnızca Şia’ya mahsus bir durum değildir. Öyle ki Sünniler ve diğer tarikatlar da Ehl-i beyte karşı sevgi ve saygıyla yaklaşmaktadır. Ancak teberra telakkisi, Şia ve Aleviliği diğer mezhep ve tarikatlardan ayıran bir mesele olmuştur. Şia etkileşimi ile birlikte Alevilikte kendine bir yer bulan “teberra”, ne kadar Şia’ya benzer bir anlayışla kabul edilmiş olsa da aralarında bir farklılık bulunmaktadır. O da Alevilerin genel bir düşmanlık gösterip lanetler okumamasıdır. Alevilikte, genel anlamda ilk üç halife (Ebu Bekir, Ömer ve Osman) hakkında herhangi bir övgü ya da yergiye rastlanmaz. Ancak şahıs anlamında özelleştirecek olursak Emevi gruptan Muaviye, Yezid, Mervan ve genel anlamda Haricilere karşı bir lanet okuma silsilesi bulunmaktadır.³³ Ayrıca Alevilikte teberra anlamında dikkat çeken husus, kerbela ile ortaya çıkmaktadır. Alevilikte özellikle Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi hadisesi olan “kerbela”ya vurgu yapılmış ve bunun hakkında pek çok şiir kaleme alınmıştır.³⁴

Son olarak zikredeceğimiz bir diğer Şii motif ise Gadir-i hum olayıdır. Bu olaya göre Hz. Peygamber, “Gadir-i hum” denilen yerde Ali’nin imametine işaret eden cümleler sarf etmektedir.

³¹ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri* (İstanbul: İstanbul Maarif Kütüphanesi, 1944), I-II/94.

³² Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türkler Arasında Şiilik Cereyanları*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), s. 24-46; Sönmez Kutlu, *Alevilik- Bektaşilik Yazıları*, 34.

³³ Esat Korkmaz, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul: Yön Matbaacılık, 2002), 36; Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 24-25, 169; İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 154-155.

³⁴ M. Tevfik Oytan, *Bektaşiliğin İç Yüzü*, 42; Şiirler için ayrıca bkz. Oytan, *Bektaşiliğin İç Yüzü*, 30, 80, 92,109, 146, 169, 191, 244, vd.

Bundan dolayı Gadir-i hum, Şia tarafından imamet açısından önemli bir delil olarak nakledilir. Bu olay, Alevilik tarafınca da önemli bir mesele olarak ele alınmaktadır. Ancak imamet meselesi, Şia'daki gibi siyasi bir vesayet şeklinde yer almaz. Çünkü onlara göre Gadir-i hum, Ali'nin imamet ile ilişkilendirilmesi için kullanılmaz. Gadir-i hum'un Alevilikteki kullanımı daha çok Hz. Peygamber'in emri ile birlikte sahabenin birbirleri ile kardeş olmaları noktasını temellendirilir. Öyle ki buna göre, Hz. Peygamber, Ali'yi kendisine kardeş sayar ve onu şed³⁵ ile kuşandırır. Ardından bu durum, son imama kadar devam edegelir. Hatta Hz. Ali'nin, Cafer-i Tayyar, Selman ve daha on beş kişinin belini bağladığı da nakledilmektedir.³⁶

Tüm bunların yanı sıra Şiilerin Alevilere, Alevilerin ise Şiilere karşı bakış açısının da konuyu daha iyi anlamak açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. Öncelikle genel çoğunluğu oluşturan Şii halkına göre Aleviler, bozulmuş ve yozlaşmış “Şii”lerdir. Onlar arasında dindar olan kişiler, Şiilere yakınlık göstermeye çabalarlar. Onların, Alevilik adı altında kabul ettikleri ve naklettikleri öğretiler, Şiilikten başka bir şey değildir. Günlük hayatta dindar olan Şiiler, Alevilere kıyasla Sünni olan dindar şahısları kendilerine daha yakın görürler. Meseleye diğer bir taraftan bakacak olursak Alevilerin de Şiilere karşı yaklaşımı olumsuz olmuştur. Öyle ki Alevi olarak addedilen dernek, vakıf vb. yapıların hemen hemen hepsi, Şiilere/Şiiliğe karşı bir duruş sergilemektedir. Örneğin bazı Şiiler, zaman zaman birtakım Alevi dernekleriyle iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bunlardan biri de Karacaahmet Sultan Dergâhı ve Şahkulu dergahıdır. Bu ziyaretlerin sebebi ise genel anlamda benzer öğreti ve gruba mensup olma düşüncesidir. Dolayısıyla bu Şiilerin, karşısında yer alan grubun içerisindeki Şii unsurları daha iyi gözlemlemek ve aynı yolun yoldaşı olduklarını göstermek gibi amaçları bulunmaktadır. Ancak bu durum, söz konusu derneklerin yetkilileri tarafından geri çevrilmiştir. Son olarak Alevilerin halk kitlelerine bakılacak olursa onlar, Şiilik ile ilgili tam bir bilgiye sahip değillerdir.³⁷

SONUÇ

Başlangıç itibarıyla “Alevi-Alevilik” kavramı, şemsiye bir kavram olarak geniş bir topluluğu ifade ettiği görülmektedir. Çünkü Ali'nin taraftarı ve destekçisi anlamına gelen Alevi kavramının, bu kullanılış biçimi tüm “Ali” severleri bir araya toplamaktadır. Bu da ilk zamanlarda Alevi denilince siyasi-ictimai bir topluluğun akla geldiğini göstermektedir. Ancak bu kabul, zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramıştır. Özellikle siyasi bağlamda şiatu Ali şiarı ile ortaya çıkan grup, itikadi bir bağlam kazanarak “Şia” adı ile bir mezhep çatısında birleşmiştir. Bu şekilde kullanımda “Alevilik-Alevi” teriminin yerini Şia-Şii mefhumları yerini almıştır. Alevilik mefhumu ise zaman içerisinde genel çerçeveden koparak özel bir inanç yapısı haline gelmiştir. Ancak Aleviliğin, düşünce yapısı itibarıyla benzerlik içermesinden dolayı Şia'dan kopan bir mezhep olduğu düşünülmemelidir. Çünkü her iki grubun İslam düşünce tarihinde ortaya çıkışı birbirinden farklı olmuştur. Bunun yanı sıra Aleviliğin, kendine has bir düşünce sistemi geliştirerek benimsedikleri durum ve kavramlara farklı anlamlar yüklediği görülmektedir.

Bir İslam mezhebi olarak değerlendirilen Şia'nın, Alevilik ile gerçek etkileşimi ise Safevilerin yapmış olduğu misyonerlik faaliyetleri ile gerçekleşmektedir. Öyle ki bundan önce Alevilik içerisinde Şia'nın herhangi bir inanış biçimi yer almamaktadır. Ancak Safevi faaliyetlerinin getirmiş olduğu Şii etkiler, kalıcı olmuş ve günümüz Aleviliğinin oluşmasında önemli bir etken haline gelmiştir. Ancak bu etkileşimde dikkat edilmesi gereken bir nokta varsa o da Aleviliğin, mezhebi bir oluşumdan ziyade mistik ve ahlaki bir nazariyeye sahip olmasıdır. Çünkü bu, Aleviliğe yerleşmiş olan Şii motifleri algılayış biçimlerini değiştirmiştir. Şia'dan olduğu gibi alındığı zannedilen inanç telakkilerinin, aslında Alevilikte içsel bir değişikliğe uğradığı görülmektedir.

³⁵ Hamid Algar, “Şed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/405-406.

³⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı* (İstanbul: İTO Yayınları, 2011), 60.

³⁷ İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, 124; Konu ile ilgili bir diğer örnek için bkz. Süleyman Diyaroğlu, *Tanrı'nın Gizli Dili* (Bursa: His Yayınevi, 2011), 31-34.

Örneğin; Şia'da siyasi ve teolojik bir önder olarak yer alan Hz. Ali ve diğer imamlar; Alevilikte manevi bir rehber, Allah dostu olarak görülmüştür. Dolayısıyla Alevilikte dini-kültürel bir yapı baskınken Şia'da dini-siyasal argümanlar ön plana çıkmaktadır. Bu da Aleviliğin aslında mezhebi bir yapı olmaktan çok mistik-kültürel bir inanış biçimi olduğunu bizlere göstermektedir. Şia'nın Alevilik üzerinde kalıcı bir etkisi olsa da Alevilik, Şia'nın çatısı altında değerlendirilen bir grup değildir. Ortaya çıkış itibari ile birçok din ve inanış biçiminden etkilenen Alevilik, Şia'dan da belirli oranda etkilendiği aşikardır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Çuhacıoğlu, *Şia ve İmamet* (İstanbul: Kevser Yayınları, 2012).
- Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı* (İstanbul: İTO Yayınları, 2011).
- Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016).
- Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik Araştırmalarında Tarihi Bozma, Yaklaşım ve Tarihsel Perspektif Yanıtları", *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 2006, 2/7, 127-136.
- Ahmet Yaşar Ocak, "Alevi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/368-369.
- Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı: Aleviliği Tarihsel Altyapısı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2011).
- Anton Jozef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit (İstanbul: Ant Yayınları, 1991).
- Buyruk: İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık Buyruğu*, çev. Baki Yaşa Altınok (Ankara: Ahi Kitap Yayın Dağıtım, 2012).
- Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1989).
- Esat Korkmaz, *Pir Sultan Abdal* (İstanbul: Yön Matbaacılık, 2002).
- Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004).
- Ethem Ruhi Fığlalı, "Gadir-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul; TDV Yayınları, 1996), 8/279-280.
- Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2016).
- Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Bilimsel Araştırmalar Yayınları, 2020).
- Hamid Algar, "Şed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/405-406.
- Hasan Onat, Sönmez Kutlu (edt.), *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012).
- Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983).
- Irene Melikoff, *Uyur idik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993).
- İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara; TDV Yayınları, 2022), 25/546-557.
- İlyas Üzüm, *Günümüz Aleviliği* (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1997).
- İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013).
- J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam* (London: Oxford University Press, 1971).
- Kummi, Nevbahti, *Kitabu'l-makalat ve'l-firak-Firaku'ş-Şia*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020).
- M. Tevfik Oytan, *Bektaşiliğin İç Yüzü* (İstanbul: İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, ts.), 1.

- Mehmet Eröz, *Türkiye 'de Alevilik ve Bektaşilik* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).
Muhammed Ebu Zehra, *İslam 'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı-Osman Eskicioğlu (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 1970).
Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüzde İslam Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011).
Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaşi Şairleri ve Nefesleri* (İstanbul: İstanbul Maarif Kütüphanesi, 1944), I-II.
Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016).
Süleyman Diyaroğlu, *Tanrı 'nın Gizli Dili* (Bursa: His Yayınevi, 2011).
Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türkler Arasında Şiilik Cereyanları* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017).
Yusuf Ziya Bahadınlı, *Anadolu Aleviliği-Batınlık* (İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2016).